

บทที่ ๔

แนวคิดจักรวาลวิทยาที่มีต่อการวางแผนสร้างวัดในล้านนา

การวางแผนวัดของบ้านล้านนาคำนึงอย่างยิ่งที่จะต้องยึดถือตามแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาตามคติเถรวาท ซึ่งบางข้อก็สอดคล้องกับคติการนับถือผีที่นับถือกันมาแต่เดิมก่อนที่จะนับถือพระพุทธศาสนา เช่น การนิยมนิยมนสร้างพระธาตุหรือวัดสำคัญประจำชุมชนไว้บนภูเขาหรือเนินดอย และมีประเพณีขึ้นไปนมัสการประจำปี เหมือนกับการขึ้นไปเลี้ยงผีประจำชุมชนซึ่งจะสิ่งสถิตย์อยู่บนดอยสูงที่เด่นเห็นสง่าและน้ำไม่ท่วมในฤดูฝน ทำให้เหมือนกับสมมติเอาภูเขาพระสุเมรุมาไว้เป็นสิริมงคลแก่ชุมชนในวัดยังมีรูปปั้น ยักษ์ นาค กิณร สิงห์ ฯลฯ ซึ่งอยู่บริเวณป่าหิมพานต์ อันเป็นต้นทางไปสู่ภูเขาพระสุเมรุ และมีรูปเทวดา ปราสาท วิมาน ประดับตามโบสถ์ วิหาร ลานเจดีย์ จำลองคติจักรวาลวิทยา มาไว้ในวัดอีกด้วย^๑

๔.๑ รูปแบบการวางแผนสร้างวัดในล้านนา

คติความเชื่อ เรื่องจักรวาลของคนในล้านนา นั้น ถือว่าเป็นความเชื่อที่มีมาช้านาน ทั้งนี้ ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้มุ่งเน้นความเป็นเหตุเป็นผล หลักคติความเชื่อของชาวล้านนามีความสอดคล้องกับความเป็นวิทยาศาสตร์ บางครั้งสามารถพิสูจน์ได้เป็นประจักษ์พยาน แต่บางครั้งไม่สามารถพิสูจน์ แต่มีอิทธิพลถึงความเชื่อความศรัทธา แต่เมื่อถอดรหัสของความเชื่อนั้นแล้ว มีผลทางด้านจริยศาสตร์ ก่อให้เกิดความดีงามสอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธศาสนา เช่น หลักของความกตัญญูกตเวที^๒

ประเพณีต่างหลายอย่างที่เกิดขึ้นนั้น เป็นอิทธิพลมาจากความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาล ทั้งนี้ ความเชื่อดังกล่าว ทำให้เกิดกิจกรรมที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยการสืบทอดกันมาเป็นประเพณีวิถีของชาวล้านนา ซึ่งบางกิจกรรมสามารถตอบโจทย์ได้ว่า กิจกรรมดังกล่าวนั้นเป็นการเคารพต่อธรรมชาติ เช่น ประเพณีการบวชป่า สืบชะตาแม่น้ำ เพราะมนุษย์ต้องอาศัยธรรมชาติ ทำให้เกิดประโยชน์ในด้านของการอนุรักษ์ ธรรมชาติ ก่อให้เกิดความยั่งยืน

การวางแผนสร้างวัดแบบจักรวาลคติของอาณาจักรล้านนา มีความชัดเจนในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แสดงการปรับปรับคติมาผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมของตนเอง ในที่นี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอรูปแบบการวางแผนสร้างวัดในล้านนา ที่ถือว่าเป็นยุคทองของล้านนา ซึ่งมีการวางแผนสร้างวัด

^๑ สัมภาษณ์ ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช, อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^๒ พระครูสังวรสุทิจ, รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, ๑๓ มกราคม ๒๕๕๙.

ตามคติจักรวาล จำนวน ๓ วัด ด้วยกัน คือ วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง และวัดเจดีย์หลวง จังหวัดเชียงใหม่^๓

๔.๑.๑ วัดพระธาตุหริภุญชัย

วัดพระธาตุหริภุญชัยเป็นวัดสำคัญของเมืองหริภุญชัยและเมื่อเมืองหริภุญชัยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายหลายพระองค์ทรงทำนุบำรุงอย่างต่อเนื่อง ต่อมาเมื่อล้านนาเกิดภาวะสงคราม ทำให้วัดพระธาตุหริภุญชัยกลายเป็นวัดร้างชั่วระยะหนึ่ง และเมื่อได้รับการฟื้นฟูเมืองในสมัยพระเจ้ากาวิละ วัดพระธาตุหริภุญชัยซึ่งเป็นวัดสำคัญก็ได้รับการทำนุบำรุงขึ้นใหม่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

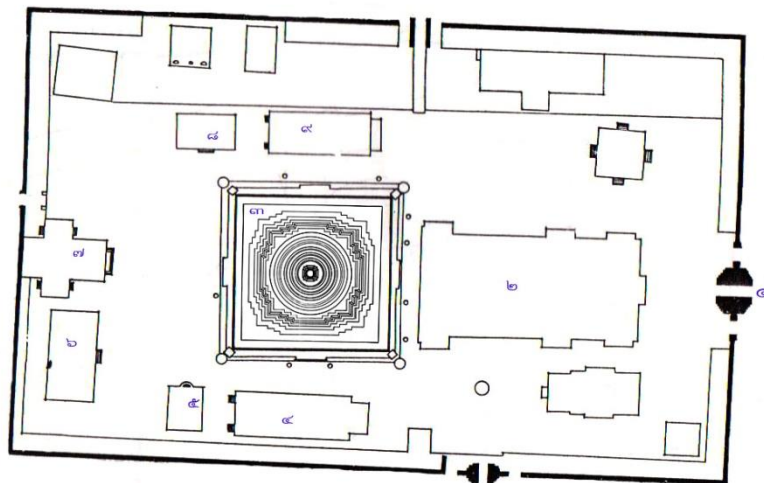
วัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นวัดที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ครั้งสมัยราชวงศ์จามเทวีครองเมืองหริภุญชัย และกษัตริย์ในสมัยราชวงศ์มังรายทุกพระองค์ให้ความสำคัญอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะสมัยพระเจ้าติโลกราช ที่ตำนานพระธาตุหริภุญชัยกล่าวว่า ได้มีการปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ครั้งใหญ่ สร้างกำแพงชั้นใน สร้างประตูโขง ๓ ประตู คือ ทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศเหนือ และทรงกลบนาที่ดินและทรัพย์สินแก่วัดเป็นจำนวนมาก

ตามรูปแบบการสร้างวัดพระธาตุหริภุญชัยรวมหาวิหาร ถือเป็นลักษณะตรงตามพุทธจักรวาลวิทยา จะเห็นได้จากการผังเขตพุทธาวาส ในรูปภาพที่ ๑ แสดงให้เห็นถึงแนวคิดจักรวาลวิทยาด้านหน้าเมื่อเข้าวัดพระธาตุหริภุญชัย ต้องผ่านซุ้มประตูโขง หรือที่เรียกว่า “ประตูป่า”^๔ จำลองมาจากป่าหิมพานต์ ก่ออิฐถือปูนประดับลวดลายวิจิตรพิสดาร เป็นฝีมือโบราณสมัยศรีวิชัย ประกอบด้วยซุ้มยอดเป็นชั้น ๆ เบื้องหน้าซุ้มประตูมีสิงห์ใหญ่หนึ่งคู่หนึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอาทิตย์ราช ในทางจักรวาลวิทยา จำลองเป็นประตูสู่ป่าหิมพานต์ (รูปภาพที่ ๑ หมายเลข ๑) ก่อนเข้าไปยังเขาพระสุเมรุ เขาพระสุเมรุ (รูปภาพที่ ๑ หมายเลข ๓) เขาพระสุเมรุ มีภูเขาอื่น ลักษณะดั่งวงแหวน ล้อมรอบอีก ๗ ชั้น คือ เขาสัตตบริภัณฑ์ ซึ่งระหว่างนี้ก็มีทะเลสี่พันครุฑ คั่นระหว่างเขาแต่ละชั้น นอกจากภูเขา ๗ ชั้นแล้ว ยังมีทวีปทั้ง ๔ ทวีป ล้อมรอบ คือ ๑. ขมพูทวีป อยู่ทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ (รูปภาพที่ ๑ หมายเลข ๔) คือพระวิหารพระพุทธ ๒. ปุพพวิเทหทวีป เป็นทวีปทางทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ (รูปภาพที่ ๑ หมายเลข ๒) คือพระวิหารหลวง ๓. อุตตรกุรุทวีป เป็นทวีปทางทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ (รูปภาพที่ ๑ หมายเลข ๔) คือพระวิหารพระเจ้าละโว้ ๔. อมรโคยานทวีป เป็นทวีปทางตะวันตกของเขาพระสุเมรุ (รูปภาพที่ ๑ หมายเลข ๖) คือพระวิหารพระบาท

^๓ สัมภาษณ์ ผศ.ศรี แนวนรงค์, นายกฤษสุมาคมจังหวัดแพร่, ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^๔ สัมภาษณ์ ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช, อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๘.

รูปภาพที่ ๑ แผนผังเขตพุทธาวาส วัดพระธาตุหริภุญชัย

จากการศึกษาผังวัดพระธาตุหริภุญชัย พบว่า สถาปัตยกรรมหลักที่สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ มีความสัมพันธ์อย่างมากกับคติจักรวาล เนื่องจากผัง มืองค์เจดีย์ประธาน มีวิหารหลวงที่สร้างในสมัยพญาแก้ว อยู่ในแนวแกนตะวันออกในแนวแกนเดียวกับองค์เจดีย์ และมีวิหารทิศคือวิหารด้านใต้คือวิหารพระพุทธสร้างในสมัยพระเมืองเกศเกล้า วิหารด้านทิศเหนือคือวิหารพระเจ้าละโว้สร้างสมัยพญาแก้ว ส่วนวิหารทิศตะวันตกคือวิหารพระเจ้าทันใจ สันนิฐานว่าสร้างในสมัยพญาแก้วเช่นกัน และมีการสร้างกำแพงและซุ้มประตูโขงตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราช รูปแบบจักรวาลวิทยาในผังเขตพุทธาวาสของวัดพระธาตุหริภุญชัย จึงเริ่มมีความชัดเจนในสมัยพระเจ้าติโลกราช ที่มีการสร้างกำแพงชั้นใน ทั้งยังสร้างซุ้มประตูโขง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญในการเข้าสู่จักรวาลที่มีศูนย์กลางที่เขาวพระสุเมรุคือองค์พระธาตุเจดีย์

๔.๑.๒ วัดพระธาตุลำปางหลวง

วัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นวัดที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของอาณาจักรล้านนา ตามตำนานระบุงการสร้างพระธาตุเจดีย์มาก่อนแล้ว ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เริ่มมีความชัดเจนในการสร้างผังพุทธาวาส โดยเฉพาะสมัยพระเจ้าติโลกราช ถือได้ว่าการก่อสร้างวัดพระธาตุลำปางหลวงก่อสร้างขึ้นอย่างประณีต มีความโดดเด่น การออกแบบวางผังวัดด้วยภูมิปัญญาอันชาญฉลาด ฝีมือช่างที่ล้ำเลิศ เปี่ยมด้วยคุณค่าความงามทางศิลปะ และสภาพที่ร่มรื่นรอบ ๆ บริเวณวัดตัววัดทั้งวัดตั้งอยู่บนเนินย่อม ๆ สูงจากพื้นราบปกติประมาณสิบเมตรเนินนั้นช่วยขับเน้นเสริมให้ วิหารหลวงและองค์พระธาตุเจดีย์ ซึ่งอยู่หลังเขตแนวกำแพงแก้ว เพิ่มทวีความสูงจนโดดเด่นขึ้นกว่าเดิม

ที่สำคัญคือวิหารสามหลัง ได้แก่ วิหารหลวง วิหารพระพุทธ วิหารศิลาและวิหารน้ำแต้ม สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และยังคงสภาพใกล้เคียงกับของเดิมเมื่อครั้งแรกสร้าง

จักรวาลตามความเชื่อโบราณ ซึ่งมีเขาพระสุเมรุเป็นจุดศูนย์กลางนั้น รายรอบไกลออกไปทางทิศตะวันออก ตะวันตก เหนือ ใต้ ยังเป็นถิ่นที่ตั้งของทวีปทั้งสี่ ประกอบด้วย อุตตรครุทวีป (ทิศเหนือ), บุพผวิเทหะทวีป (ตะวันออก), อมรโคยานทวีป (ตะวันตก) และชมพูทวีป (ทิศใต้)^๕

ทวีปทั้งสี่มีลักษณะคล้ายเกลาะขนาดใหญ่ ตั้งอยู่ใกล้ขอบหรือกำแพงจักรวาลสี่ทิศ อุตตรครุทวีป ห้อมล้อมด้วยมหาสมุทรชื่อปีตสาคร มนุษย์ที่เกิดในทวีปนี้ รูปร่างเป็นสี่เหลี่ยม มีอายุยืนได้ ๑,๐๐๐ ปี

บุพผวิเทหะทวีป ตั้งอยู่ใจกลางมหาสมุทรจรินสาคร ผู้คนมีรูปร่างกลมเหมือนดวงจันทร์ มีอายุยืน ๗๐๐ ปี

อมรโคยานทวีป ล้อมกั้นด้วยมหาสมุทรพลีสาคร มนุษย์มีรูปร่างคล้ายจันทร์เสี้ยว มีอายุยืน ๑,๐๐๐ ปี

ชมพูทวีป โอบล้อมด้วยมหาสมุทรนิลสาคร มนุษย์มีรูปเค้าใบหน้าเป็นวงรีดุจดังดุมเกวียน อายุกำหนดแน่ชัดมิได้

รูปทรงใบหน้าของมนุษย์ในทวีปต่าง ๆ นั้น บางตำราก็เจาะจงระบุไว้แน่ชัดว่าหมายถึงรูปพรรณสัณฐานเค้าโครงใบหน้าคน บางตำราก็กล่าวเพียงว่า เป็นรูปลักษณะทางกายภาพของทวีป^๖

ภายในวัดพระธาตุลำปางหลวง มีวิหารสำคัญอยู่หลายหลังรายล้อมองค์พระธาตุเจดีย์ ได้แก่ วิหารหลวง, วิหารพระพุทธรูป, วิหารน้ำแต้ม และวิหารพระเจ้าศิลา

วิหารต่าง ๆ เหล่านี้ ไม่ได้สร้างขึ้นพร้อมเพรียงกันในคราวเดียว แต่มีลำดับลดหลั่นก่อนหลัง แม้ช่วงเวลาจะใกล้เคียงไม่ทั้งห่างมากนัก แต่ก็ต่างและห่างกันอยู่หลายปี

ตำนานเรื่องเล่าและจารึกต่าง ๆ บ่งบอกระยะเวลาว่า พระธาตุเจดีย์นั้นมีมานานเก่าแก่มาก ย้อนหลังไปไกลมาก แต่นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ลงความเห็นอธิบายว่า พระธาตุเจดีย์ดังกล่าวตามที่เห็นกันในปัจจุบัน มีทรวดทรง แบบแผน รายละเอียด ตรงกับศิลปะล้านนาในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งถือเป็นยุคเฟื่องฟูทางด้านศิลปะวิทยาการ

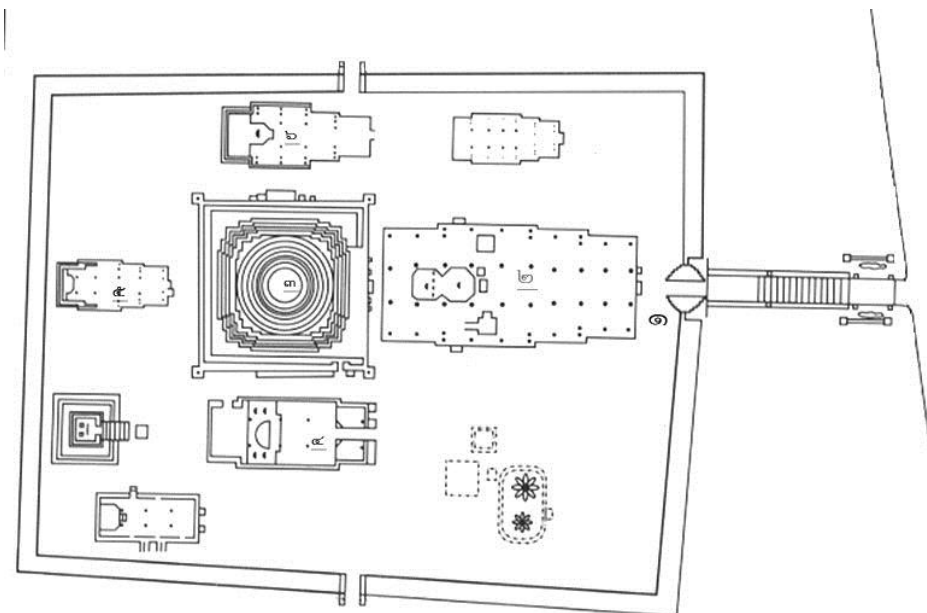
พระธาตุเจดีย์ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสูงสุดของวัด เพราะเชื่อกันว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ สามารถเปรียบได้กับเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล รวมทั้งเชื่อมโยงไปสู่ความหมายต่อมา คือ เขาพระสุเมรุเป็นที่ประดิษฐานเจดีย์จุฬามณี เจดีย์จุฬามณีนี้เป็นเจดีย์สำคัญและศักดิ์สิทธิ์สุดตามความเชื่อในพุทธศาสนา (รูปภาพที่ ๒ หมายเลข ๓)

ส่วนวิหารทั้งสี่หลัง เป็นสัญลักษณ์แทนค่าของทวีปทั้งสี่ ๑. วิหารหลวง อยู่ทางทิศตะวันออกขององค์พระธาตุแทน บุพผวิเทหะทวีป (รูปภาพที่ ๒ หมายเลข ๒) ๒. วิหารน้ำแต้ม อยู่ทางทิศเหนือขององค์ พระธาตุ เป็นสัญลักษณ์ของอุตตรครุทวีป (รูปภาพที่ ๒ หมายเลข ๖) ๓. วิหารพระพุทธรูป อยู่ทางทิศใต้ขององค์พระธาตุ เป็นสัญลักษณ์ของชมพูทวีป (รูปภาพที่ ๒ หมายเลข ๔) ๔. วิหารศิลา อยู่ทางทิศตะวันตกขององค์ พระธาตุ เป็นสัญลักษณ์ของอมรโคยานทวีป

^๕ สัมภาษณ์นายภูเดช แสนสา, อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^๖ สัมภาษณ์ ผศ.ศรี แนวณรงค์, นายกพุทธสมาคมจังหวัดแพร่, ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๘.

รูปภาพที่ ๒ ผังวัดพระธาตุลำปางหลวง

เมื่อมีเขาพระสุเมรุและทวีปทั้งสี่แล้ว องค์ประกอบที่สำคัญ คือ ๑. ชุ่มประตู่โขง “ประตูป่า” ซึ่งหมายถึง ภาพจำลองย่อส่วนของป่าหิมพานต์ เขตแดนเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับดินแดนศักดิ์สิทธิ์

๒. ศาลาบาตร หรือกำแพงแก้วล้อมรอบเขตพุทธาวาส นั้นเปรียบได้กับกำแพงหรือขอบจักรวาล

จากการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เดินทางไปศึกษาไปยังสถานที่จริง และสังเกตเห็นบริเวณวัดมีพื้นที่หลายอยู่รายล้อมวิหารหลวงและองค์พระธาตุเจดีย์ทั้งหมด โดยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์พระครูสังวรสุตกิจ^๗ ท่านได้ให้ทรรศนะไว้ว่า การที่เราเห็นมีพื้นที่หลายเพราะเชื่อกันว่าเป็นความตั้งใจของช่างโบราณที่จะสื่อให้บริเวณนี้เป็นสัญลักษณ์ของท้องทะเล หรือมหานทีสีทันดร ผืนน้ำใหญ่ล้อมรอบจักรวาลและเขาพระสุเมรุ นั่นเอง

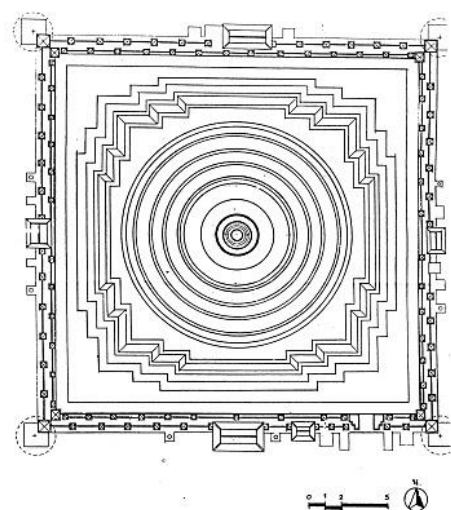
จากการศึกษาพบว่า ผังเขตพุทธาวาสของวัดพระธาตุลำปางหลวง ที่พบในปัจจุบันยังคงเป็นผังที่มีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ แสดงถึงคติจักรวาลอย่างชัดเจน มีองค์ประกอบของจักรวาลครบและสมบูรณ์ ประกอบด้วย เขาพระสุเมรุคือองค์พระธาตุเจดีย์ วางอยู่ในแนวกว้างเดียวกับวิหารหลวง ซึ่งเป็นวิหารโถงหันหน้าทางทิศตะวันออก มีวิหารทิศที่สำคัญคือ วิหารพระพุทธที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้

อาณาเขตพุทธาวาสของวัดพระธาตุลำปางหลวงใช้ระบียงคตเป็นตัวกำหนดขอบเขตโดยมีประตูเข้าออก ๓ ด้าน คือ ประตูด้านทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทางเข้าหลักสู่พระวิหารหลวง เป็นชุมประตู

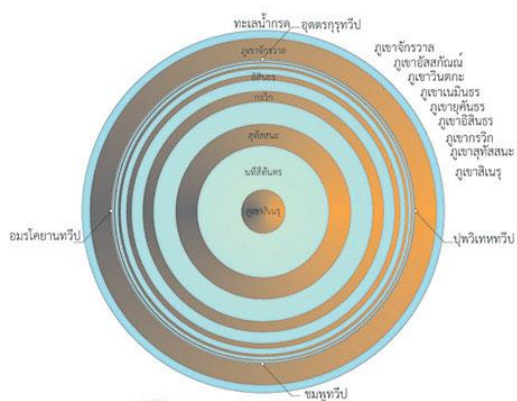
^๗ สัมภาษณ์พระครูสังวรสุตกิจ, รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, ๓ มกราคม ๒๕๕๘.

โขง ชุมประตู่โขงนี้แสดงสัญลักษณ์ของจักรวาลอย่างละเอียดอันเป็นส่วนประกอบของจักรวาลใหญ่ คือเขตพุทธาวาส และมีกำแพงล้อมรอบเขตพุทธาวาส แสดงถึงสัญลักษณ์ของกำแพงจักรวาล ลานทรายภายในวัด เปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของมหาสมุทรสี่พันตร ซึ่งในอดีตนี้น่าจะเป็นลานทราย โดยรอบองค์พระธาตุและวิหารหลวง แต่ด้วยปัจจุบันวัดพระธาตุลำปางหลวงได้กลายเป็นวัดท่องเที่ยวของทางล้านนา จึงมีการปรับปรุงพื้นที่ต่าง ทำให้รูปแบบของวัดในรายละเอียดหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไป

รูปภาพที่ ๓ ผังพื้นพระธาตุลำปางหลวง

รูปภาพที่ ๔ เขาพระสุเมรุ ในจักรวาลวิทยา

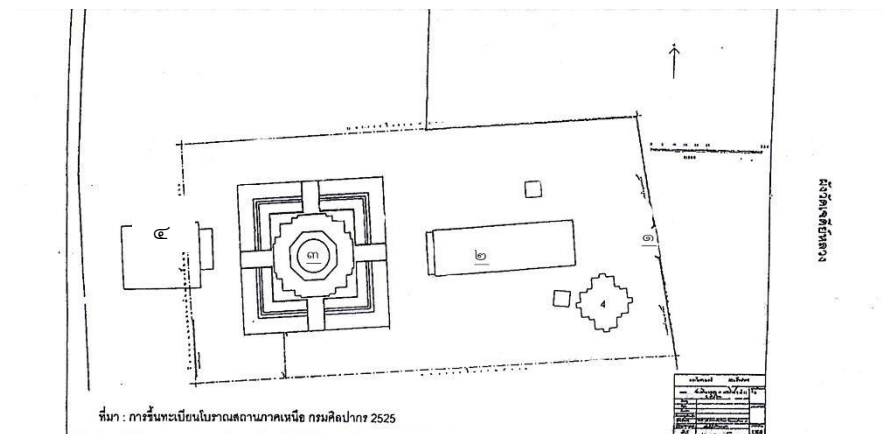

จากภาพประกอบ ทั้ง ๒ ภาพ จะเห็นได้ว่าองค์พระธาตุลำปางหลวง ได้นำแนวคิดจักรวาลวิทยา โดยจำลองรูปแบบมาจากเขาพระสุเมรุ คนไทยพุทธในอดีตมีความเชื่อเรื่องจักรวาลมาจากอินเดียและมาปรับเข้ากับความเชื่อในพุทธศาสนา โดยเชื่อว่ามีเขาพระสุเมรุอยู่ใจกลางจักรวาลเป็นที่ประดิษฐานของพระเจดีย์จุฬามณี ซึ่งบรรจุเกศาธาตุของพระพุทธเจ้า เขาพระสุเมรุล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์ และทวีปทั้งสี่ที่ตั้งอยู่กลางมหาสมุทรสี่พันตร โดยมนุษย์อาศัยอยู่ที่ชมพูทวีป ทวีปทางด้านทิศใต้ของเขาสพระสุเมรุ

๔.๑.๓ วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

วัดเจดีย์หลวง เป็นโบราณสถานที่เก่าแก่อยู่คู่บ้านคูเมืองเชียงใหม่ และอาณาจักรล้านนามามากกว่า ๖๐๐ ปี พระเจดีย์องค์นี้มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ แต่น่าเสียดายที่ยอดของพระเจดีย์นั้น เกิดการหักพังทลายลงมาเสียก่อน ด้วยภัยธรรมชาติที่รุนแรง ที่ทุกคนไม่คาดคิดว่าจะเกิดเหตุการณ์อย่างนี้ขึ้นกับพระเจดีย์ที่มีลักษณะคงทนถาวร

รูปภาพที่ ๕ ผังวัดเจดีย์หลวง

วัดเจดีย์หลวง ประกอบไปด้วยวิหารหลวง (รูปภาพที่ ๕ หมายเลข ๒) เจดีย์หลวง (รูปภาพที่ ๕ หมายเลข ๓) และวิหารพระนอน (รูปภาพที่ ๕ หมายเลข ๔) รูปแบบการสร้างวัดเจดีย์หลวง ตามแนวคิดจักรวาลวิทยาอาจจะไม่สอดคล้องทั้งหมด เพราะยังอีก ๒ ทวีป ทิศเหนือ และทิศใต้ แต่โดยหลักสำคัญในการสร้างพระเจดีย์หลวงนั้นยึดถือตามหลักจักรวาลวิทยาที่มีเขาพระสุเมรุ เป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีสัตตบริภัณฑ์ โดยรอบ^๕

กล่าวโดยสรุป รูปแบบการสร้างวัดทั้ง ๓ วัด ที่ผู้วิจัยได้ยกมา ณ เบื้องต้น จะเห็นได้ว่า วัดพระธาตุ หริภุญชัย วัดพระธาตุลำปางหลวง และวัดเจดีย์หลวง มีการนำคติการวางผังแบบจักรวาลเป็นรูปแบบในการวางผังสร้างวัด โดยเฉพาะการสร้างตำแหน่งศูนย์กลางให้เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางอำนาจ เพราะเขาพระสุเมรุเป็นตำแหน่งของศูนย์กลางจักรวาล การกระทำพิธีกรรมทางศาสนาใด ๆ โดยกษัตริย์ที่วัดหลวงจึงเปรียบเสมือนพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ณ ศูนย์กลางจักรวาล เป็นการต่อยอดถึงศูนย์อำนาจ และพลังศรัทธาของชุมชน นอกจากการวางผังสร้างวัดตามคติจักรวาลอย่างชัดเจน ของวัดพระธาตุหริภุญชัย และวัดพระธาตุลำปางหลวง แล้วทั้งสองวัดยังแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทิศโดย มีการสร้างวิหารสำคัญครบสี่ทิศรายรอบพระเจดีย์ผังเขตพุทธาวาสอีกด้วย

ดังนั้น พระเจดีย์หรือพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งตั้งอยู่ในตำแหน่งกลางของผังพุทธาวาส ในทางคติพุทธศาสนาจึงเปรียบเสมือน เขาพระสุเมรุ อันเป็นแกนกลางของจักรวาล จักรวาลคติในการการวางผังวัดจึงเป็นแนวคิดของคนโบราณในการอธิบายคติพุทธศาสนาเรื่องการส่งเสริมให้มิกำลังใจในการทำบุญเพื่อให้เกิดภพภูมิที่สูงที่ดีกว่าปัจจุบัน การที่เราเข้าไปในเขตพุทธาวาส โดยเฉพาะพระเจดีย์

^๕ สัมภาษณ์นายสมจันท์ ศรีปรัชานนท์, อาจารย์วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, ๑๘ มกราคม ๒๕๕๙.

ที่เป็นศูนย์กลาง เปรียบเสมือนเข้าสู่บริเวณเขาพระสุเมรุศูนย์กลางของจักรวาล เพราะตามคติกล่าวว่า เป็นบริเวณเขตพุทธาวาสของวัด และขณะเดียวกัน วัดพระธาตุลำปางหลวง และ วัดพระธาตุหริภุญชัย มีความคล้ายคลึงกัน ขององค์ประกอบในการวางผังสถาปัตยกรรม ตามคติจักรวาลวิทยา โดยจะสังเกตเห็นได้ว่าวิหารพระพุทธรูปของวัดพระธาตุลำปางหลวง และวัดพระธาตุหริภุญชัย ทั้งสองวัด จะอยู่ทางทิศใต้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญกับทิศใต้ หากพิจารณาตามคติของจักรวาลทางพุทธศาสนา นั้นเชื่อว่าทิศใต้เป็นทิศที่สำคัญ เพราะเป็นทิศที่ตั้งของชมพูทวีป เป็นทวีปของผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า จะมาประสูติและตรัสรู้

ข้อสังเกต อีกประการหนึ่ง จะสังเกตเห็นได้ว่า งานสถาปัตยกรรมการวางผังตามคติจักรวาลของทั้ง ๓ วัด นิยมวางตำแหน่งของพระเจดีย์ ซึ่งเป็นศูนย์กลาง อยู่แนวเดียวกับวิหารหลวง วิหารหลวงจะหันหน้าไปในทางทิศตะวันออก และพระเจดีย์จะอยู่ด้านหลังวิหารหลวง ซึ่งวางอยู่ในตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางของการวางสร้างวัดตามคติจักรวาลของชาวล้านนา ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากชาวพุทธเชื่อว่า เมื่อได้เข้าไปถวายสักการะพระพุทธรูปในวิหารหลวง ก็จะได้สักการะพระเจดีย์ ที่อยู่ด้านหลังของวิหารหลวง ไปด้วยเช่นกัน จะเห็นได้ว่า การวางผังแบบคติจักรวาลนี้เห็นได้ชัดเจนในล้านนา โดยเฉพาะการวางผังสร้างวัดของวัดพระธาตุหริภุญชัย วัดพระธาตุลำปางหลวง และวัดเจดีย์หลวง

๔.๒ อิทธิพลของพุทธจักรวาลที่มีต่อการวางผังวัดในล้านนา

จากการสัมภาษณ์ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช^๙ อธิบายว่าชาวล้านนา นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทสายลังกาวงศ์เป็นกระแสหลัก มีคติการนับถือผีและพราหมณ์กับพระพุทธศาสนาแบบมหายานผสมผสานอยู่บ้าง ดังนั้น ชาวล้านนาจึงยึดถือคำอธิบายเรื่องจักรวาลวิทยาตามคติเถรวาทเป็นหลัก ดังมีหลักฐานอยู่ในคัมภีร์ประเภทปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ที่แต่งโดยนักปราชญ์ชาวพุทธล้านนาในอดีตครั้งราชวงศ์มังรายปกครองบ้านเมืองที่สำคัญได้แก่คัมภีร์ ไตรภูมิล้านนา เป็นต้น และความเชื่อเช่นนี้ได้มีอิทธิพลเป็นอย่างมากที่ชาวล้านนาไปใช้ในการสร้างพุทธศาสนสถานได้แก่วัดวาอารามของตนเป็นสำคัญ ซึ่งจากการสัมภาษณ์นายสมจันท์ ศรีปรัชยานนท์^{๑๐} ก็ได้ให้ทัศนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับอิทธิพลจักรวาลวิทยา ว่ามีอิทธิพลในการบริหารจัดการทั้งทางด้านสังคม การเมืองการปกครอง โดยเฉพาะในการนำความรู้ทางด้านจักรวาลมาใช้ในการปรับตามแนวคิดเรื่องทักษาเมือง การแบ่งอาณาบริเวณในการก่อสร้างทั้งการก่อสร้างพุทธสถานและการก่อสร้างบ้านเรือน อีกทั้งมีแนวคิดทำให้เกิดเป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติในการปฏิบัติตนในสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เพราะการสร้างสังคมที่ดีมีเอกภาพคือการนำแนวคิดในการเมืองสังคมเป็นหน่วยหนึ่งของชีวิต

ชาวล้านนาส่วนใหญ่ นับถือพระพุทธศาสนา จึงมีแนวคิดจักรวาลวิทยาเข้ามาใช้ในการวางผังวัด โดยมีพระธาตุเป็นแกนกลางจักรวาล วิหาร อุโบสถ หรือมณฑป เป็นทวีปต่าง ๆ ลานทรายแทนมหาสมุทรสี่พันนคร กำแพงวัดคือขอบกำแพงจักรวาล หรือแม้กระทั่งวิหารก็จำลองจักรวาลวิทยา โดยให้พระประธานเป็นเขาพระสุเมรุ มีการวาดรูปเป็นสัญลักษณ์ แทนพระอาทิตย์ พระจันทร์ อยู่หลัง

^๙ สัมภาษณ์ ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช, อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่, ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^{๑๐} สัมภาษณ์นายสมจันท์ ศรีปรัชยานนท์, อาจารย์วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, ๑๘ มกราคม ๒๕๕๙.

พระประธานเพื่อเป็นสัญลักษณ์กำลังโคจรรอบเขาพระสุเมรุ หน้าพระประธานตั้งสัตตบริภัณฑ์แทน
สัญลักษณ์เขาสัตตบริภัณฑ์ทั้ง ๗ฐานพระประธานประดับลวดลายพันธุ์พฤกษา และสัตว์หิมพานต์
แทนสัญลักษณ์ป่าหิมพานต์ที่อยู่เชิงเขาพระสุเมรุ เพดานมีดาว เพดานแทนสัญลักษณ์ท้องฟ้าจักรวาล
เป็นต้น^{๑๑}

สังคมไทยดั้งเดิมต่างมีความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา เป็นของตนเองอยู่ก่อนแล้ว ดังจะ
เห็นได้จากการอธิบายกำเนิดโลกและจักรวาลซึ่งถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาไทย ซึ่งสะท้อนผ่านตำนาน
พื้นบ้านของคนไทย ดังตำนานนี้^{๑๒}

ตำนานปู่สังกะสา ย่าสังกะสีเป็นเรื่องที่เชื่อว่ามีผู้สร้างเป็นคู่ชาย หญิง อาจเป็นเรื่องของ
ปู่สังกะสา ย่าสังกะสีสร้างโลก ปู่แพนย่าแถนสร้างปู่สังกะสา ย่าสังกะสีเป็นมนุษย์คู่แรกของโลก หรือ
พระอินทร์พระพรหมส่งปู่สังกะสา ย่าสังกะสีลงมาเกิดเป็นมนุษย์คู่แรก หรือเป็นเรื่องปู่สังกะสา ย่า
สังกะสีเอาดินมาปั้นเป็นมนุษย์

ตำนานมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้าไม่เน้นเรื่องการสร้างโลก แต่มักเป็นเรื่องหลังจากน้ำท่วม
โลกแล้ว แถนเอาหมากเต้าปุงลงมายังโลก และในหมากเต้าปุงมีมนุษย์อยู่หรือเป็นเรื่องของแถนเอา
เหล็กจิ้งน้ำเต้าปุงและผู้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ออกมาจากน้ำเต้า

ตำนานมนุษย์ออกมาจากไขในพงศาวดารเมืองน่านจะกล่าวถึงบรรพบุรุษต้นกำเนิดของ
วงศ์กษัตริย์เมืองน่านในระยะเริ่มแรกว่าเกิดจากฟองไข่สองฟองและพญากุญชรครองเมืองย่างไปพบเข้า
จึงนำมาใส่ไว้ในกวยจั่วกับกวยฝ้าย ภายหลังไข่ฟักออกมาเป็นคนได้ชื่อว่า “ขุนน่าน และ ขุนฟอง”

ตำนานการสร้างโลกของคนในสังคมไทย ทั้ง ๓ ตำนาน ที่เป็นตำนานความเชื่อดั้งเดิมที่มี
ต่อจักรวาลวิทยา ซึ่งมีแนวคิดที่มุ่งเน้นและพยายามจะอธิบายถึงกำเนิดหรือที่มาของมนุษย์

จากการสัมภาษณ์ ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช^{๑๓} ได้ให้ทัศนะความคิดในเรื่องของจักรวาลวิทยา
ในทางพระพุทธศาสนา ไว้ว่าตามหลักฐานจากพระสุตตันตปิฎก มีหลายพระสูตรแสดงเรื่องกำเนิด
จักรวาลและภพภูมิของชีวิตระดับต่าง ๆ ว่าแบ่งเป็น ๖ ภูมิ ซึ่งพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสแสดงโดย
ละเอียดในฐานะเป็นพระสัมมาสัมพุทธ เป็นโลกวิทู (ผู้รู้แจ้งโลก) ในฐานะชาวพุทธ ซึ่งยึดมั่นในพระ
รัตนไตร ก็ต้องมีศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธรูปของพระองค์ผู้เป็นบรมศาสดา โดยยึดหลักถาตโพธิ
สัตธาเอาไว้ก่อน ถึงแม้ว่าเราจะไม่มีญาณหยั่งรู้ด้วยตนเองเหมือนกับพระองค์ก็ตาม ความเชื่อเรื่อง
จักรวาลวิทยาเป็นความเชื่อของมนุษย์มานับหลายพันปี ปรากฏคำอธิบายในลักษณะต่างกันไป
ตามลัทธิ ศาสนาของเผ่าพันธุ์มนุษย์ แต่ถ้าเราเป็นชาวพุทธเราก็ต้องเชื่อตามคำอธิบายของพุทธศาสนา
สืบเนื่องกันมาอีกต่อไปจยตา

ซึ่งจากการสัมภาษณ์นายสมจันท์ ศรีปรัชยานนท์^{๑๔} ก็ได้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับ
แนวความคิดในเรื่องของจักรวาลวิทยาในทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวความคิดในการสร้างกรอบและ

^{๑๑} สัมภาษณ์ ผศ.ศรี แนวณรงค์, นายกพุทธสมาคมจังหวัดแพร่, ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^{๑๒} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, พุทธจักรวาลวิทยา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙) หน้า ๓๔.

^{๑๓} สัมภาษณ์ ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช, อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยา
เขตเชียงใหม่, ๒๕ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^{๑๔} สัมภาษณ์นายสมจันท์ ศรีปรัชยานนท์, อาจารย์วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, ๑๘ ธันวาคม ๒๕๕๘.

รูปแบบในการกำหนดแผนผังวัดตามนาวทางพุทธศาสนาผสมผสานกับแนวคิดทางด้านโหราศาสตร์ เช่นเดียวกับการวางลูกนิมิตหรือการผูกพัทธสีมาส่วนแนวทางพุทธศาสนานั้นจักรวาลวิทยายังเป็นการบ่งบอกถึงการประพจน์ปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา เพราะในจักรวาลวิทยาแนวพุทธในกล่าวถึงการรวมตัวของสรรพสิ่งในโลก และการแบ่งแยกโลกออกจากกัน โดยการประพจน์ปฏิบัติ เช่น สวรรค์ นรกภูมิ เป็นต้น

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล^{๑๕} ได้ยกตัวอย่าง วัดพระธาตุลำปางหลวง สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ โดยการตีความโครงสร้างผังวัดว่าเป็นสัญลักษณ์ของภูมิจักรวาลตามคติจักรวาลวิทยาของพุทธศาสนาเถรวาท ซ้อนอยู่ในนั้นเป็นสัญลักษณ์ของเมืองพระอินทร์ปรากฏอยู่ด้วย วัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ มีการออกแบบพระอุโบสถ พระวิหารอยู่ในหลังเดียวเป็นอุดมคติในการสร้างจักรวาลของพุทธศาสนาในภทรก็ออกมาในรูปแบบของสถาปัตยกรรม โดยการจัดผังอาคารและการก่อสร้างสถาปัตยกรรมจึงมาจากศูนย์กลางคือพระพุทธรูปเจ้าทั้งสี่พระองค์ ในอาคารทรงจัตุรมุข

สัมภาษณ์นายภูเดช แสนสา^{๑๖} ซึ่งได้ให้ทรรศนะไว้ว่าจักรวาลวิทยาในทางพระพุทธศาสนามีคัมภีร์สำคัญที่ระบุถึง เช่น ไตรภูมิพระร่วง จักรวาลทิพินี และอรุณวตีสสูตร เป็นต้น เป็นการจัดวางจัดตำแหน่งแห่งที่มาของหน่วยพื้นที่ต่าง ๆ ในทางจินตภาพคือมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางจักรวาล มีทวีปใหญ่ ๔ ทวีป อยู่รายรอบเขาพระสุเมรุทั้ง ๔ ทิศ และมีอนุทวีปอีก ๒,๐๐๐ ทวีป ส่วนบริเวณถัดออกจากเขาพระสุเมรุ จะมีเขาสัตตบริภัณฑ์รายรอบออกมาเป็นชั้น ๆ จำนวน ๗ ลูก ระหว่างเขาแต่ละลูกถูกคั่นด้วยมหาสมุทรสี่พันตร และจึงไปจบกันขอบกำแพงจักรวาล ซึ่งจินตภาพนี้ถูกนำมาเป็นแนวคิดในการวางผังวัด เมือง การสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวกับผู้ปกครอง ตลอดจนการจัดวางโครงสร้างทางการปกครอง

จากการสัมภาษณ์พระครูสังวรสุตกิจ^{๑๗} จักรวาลวิทยา มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะในทัศนทางพระพุทธศาสนา มีความเชื่อว่า ทุกสรรพสิ่งที่ถือกำเนิดเกิดขึ้นบนโลกใบนี้ อาศัยกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ตามหลักนิยาม ๕ ซึ่ง ๑ ในนั้น ก็คือ อุตุนิยาม การถือกำเนิดของฤดู หรือ อากาศต่าง ๆ อันเป็นอิทธิพลของจักรวาล เพราะในทางวิทยาศาสตร์นั้น โลก เป็นดาวเคราะห์ดวงหนึ่งของระบบสุริยะจักรวาล การเคลื่อนไหวในวงโคจรต่าง ๆ ของโลกและดวงอาทิตย์มีอิทธิพลต่อทุกสรรพสิ่งในโลก แม้ในเชิงวิทยาศาสตร์ก็ยอมรับ

และพระราชธรรมาลังการ^{๑๘} ได้ให้ทรรศนะไว้ว่าพระพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่นๆ ไม่ได้ปฏิเสธในเรื่องจักรวาล เพราะแม้แต่ในทางวิทยาศาสตร์ มวลมนุษยชาติ ก็ต้องศึกษาในจักรวาล ต้องศึกษาในเรื่องจักรวาล มีวิวัฒนาการมาถึงยุคการถือสุริยคติ และการถือจันทรคติ เพื่อกำหนดวัน เวลา ฤกษ์ ยามต่าง ๆ

^{๑๕} อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. “งานชิ้นเยี่ยมในประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย.” สืบค้นจาก *ทศวรรษสถาปัตยกรรมศิลปากร ผลงานนักศึกษาเก่าและอาจารย์*. (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖.

^{๑๖} สัมภาษณ์นายภูเดช แสนสา, อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๘.

^{๑๗} สัมภาษณ์พระครูสังวรสุตกิจ, รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, ๓ มกราคม ๒๕๕๘.

^{๑๘} สัมภาษณ์ พระราชธรรมาลังการ, อดีตเจ้าคณะจังหวัดลำปาง, ๑๖ ธันวาคม ๒๕๕๘.

การศึกษาหลักการจัดวางผังวัดสำคัญโดยอิงคติไตรภูมิจักรวาลนั้น กรกนก รัตนวราภรณ์^{๑๙} กล่าวถึงการจัดวางผังวัดสำคัญในลำนนาตามผังจักรวาลว่าให้ความสำคัญของตำแหน่งที่ตั้งและทิศทางของสถาปัตยกรรมภายในวัด ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความเป็นศูนย์กลางและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ โดยการสร้างวัดตามคติจักรวาลมีความชัดเจนขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา เมื่อกษัตริย์ได้ส่งเสริมความเจริญทางพุทธศาสนาจึงเกิดคติจักรวาลขึ้นในเมืองหลวงซึ่งเมืองชายขอบจะมีความเคร่งครัดน้อยลง โดยจะคำนึงถึงความเหมาะสมกับท้องถิ่นเป็นสำคัญ โดยผังวัดที่มีคติจักรวาลที่ชัดเจนได้แก่ วัดพระธาตุลำปางหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัย มีเจดีย์เป็นศูนย์กลางของวัดแทนสัญลักษณ์ของเขาคะพุมฤ มีกำแพงแก้วและซุ้มโขงเป็นที่กำหนดดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ ให้ความสำคัญกับทิศใต้ในฐานะเป็นที่ตั้งของชมพูทวีป

ในอดีต วัดที่มีความสำคัญมาก มักจะถูกเรียกว่าวัดหลวงหมายถึงวัดที่ได้รับการอุปถัมภ์โดยตรงจากพระมหากษัตริย์ ส่วนวัดที่ไม่มีความสำคัญ หรือมีความสำคัญน้อย จะถูกเรียกว่าวัดราษฎร์ โดยหมายถึงวัดที่อยู่ภายในชุมชน อุปถัมภ์โดยชาวบ้านหรือสามัญชนทั่วไป ซึ่งวัดสองกลุ่มนี้การสร้างงานสถาปัตยกรรมภายในมักมีความแตกต่างกันทางด้านฝีมือการก่อสร้าง อย่างชัดเจน ลักษณะเด่นของวัดในวัฒนธรรมลำนนา มักจะแบ่งพื้นที่ใช้สอย ออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ

เขตพุทธาวาส หมายถึงพื้นที่สมมุติ ใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของสงฆ์และฆราวาสเป็นที่ตั้งของ สถูป เจดีย์ วิหาร อุโบสถ หอไตร หอกลอง-หอรฆัง ซุ้มโขง และศาลาบาตร เป็นต้น ภายในเขตพุทธาวาส มักมี พระธาตุเจดีย์ หรือพระวิหาร เป็นประธานของวัด ซึ่งภายในวิหารจะประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ส่วนภายในองค์พระธาตุเจดีย์จะเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของพระพุทธรูปหรือพระสาวก ซึ่งอาคารสองหลังนี้ทำหน้าที่เสมือนเป็นตัวแทนของพระพุทธรูป ในฐานะประธานของพุทธศาสนา ซึ่งจะรับรู้ในทุกกิจกรรมทางศาสนาที่เกิดขึ้นภายในวัด สอดคล้องกับความหมายของคำว่า พุทธาวาส ซึ่งมาจากคำว่า พุทธ + อาวาส อันหมายถึง สถานที่ประทับของพระพุทธรูปนั่นเอง ผังวัดในลำนนาที่สมบูรณ์มักสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลายแห่งมักสร้างอยู่บนที่สูง ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วและศาลาบาตร มีประตูทางเข้า ๔ ทาง ทางเข้าหลักจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือเส้นทางสัญจรหลัก เช่นแม่น้ำ ประตูทางเข้าหลักทางทิศตะวันออกนี้มักจะทำซุ้มประตูประดับด้วยลวดลายพันธุ์ พุกษาหรือสัตว์ในเทพนิยาย เรียกว่า ซุ้มโขง โดยมีบันไดทางขึ้นเชื่อมต่อไปด้านล่าง พร้อมทั้งมีราวบันไดประดับด้วยรูปนาคทอดตัวยาวจากซุ้มประตูโขงลงสู่ด้านล่างเช่นเดียวกัน เมื่อผ่านจากซุ้มประตูโขงเข้าไป จะเข้าสู่เขตพุทธาวาส ซึ่งมีพระวิหารและพระธาตุเจดีย์วางอาคารอยู่ในแนวเดียวกัน กับซุ้มโขงและบันไดทางขึ้น ในแนวแกนตะวันออกตะวันตก บริเวณโดยรอบจะประกอบไปด้วยอาคารอื่นๆ ที่สำคัญ เช่น พระอุโบสถ หอไตร พระวิหารขนาดเล็ก เป็นต้น พื้นที่โดยรอบมักปูด้วยลานทราย ซึ่งมีประโยชน์ในการดูดซับความชื้น ช่วยป้องกันอาคารที่สร้างด้วยไม้ ไม้ให้เสื่อมสภาพโดยง่าย ลักษณะแผนผังของวัด ในเขตพุทธาวาส ที่กล่าวมาข้างต้นเชื่อว่า เป็นการออกแบบที่แฝงไว้ด้วยแนวคิดที่มาจากคติความเชื่อเรื่องจักรวาล ซึ่งแนวคิดดังกล่าว น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาฮินดู โดยเนื้อหาหลักของแนวคิดนี้ เป็นคติในการสร้างความสมดุลระหว่างโลก

^{๑๙} กรกนก รัตนวราภรณ์, “จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงลำนนา : สัญลักษณ์สะท้อน อำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕).

มนุษย์กับจักรวาลโดยเชื่อว่าหาก จักรวาลเล็กซึ่งหมายถึงโลก เกิดความสมดุลกับจักรวาลใหญ่แล้ว จะเกิดความอุดมสมบูรณ์และความสงบสุขขึ้นในโลกมนุษย์ ดังนั้นจึงออกแบบให้ผังวัด หรือ ศาสนสถาน เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสอันเป็นตัวแทนของความสมดุลนั่นเอง แนวคิดเรื่องจักรวาลเชื่อว่าศูนย์กลางของจักรวาล จะประกอบไปด้วย เขาพระสุเมรุ ในศาสนสถานของเขมรจะแทนด้วยปราสาทประธานซึ่งเป็นที่อยู่ของเทพสูงสุด คือพระศิวะ ส่วนในพุทธศาสนาจะแทนด้วย พระธาตุเจดีย์หรือพระวิหาร ในแนวคิดเดียวกันแต่เปลี่ยนเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า ซึ่งศูนย์กลางจักรวาลนี้จะเป็นเสมือนตัวแทนอำนาจของพระมหากษัตริย์ไปด้วยใน เวลาเดียวกัน ในแนวคิดที่เชื่อว่ากษัตริย์คือสมมติเทพที่อวตารมาจากเทพสูงสุดส่วนทางพุทธ ศาสนาก็เปรียบพระมหากษัตริย์เสมือนธรรมราชาซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า นั่นเององค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรมอื่นๆ ที่อยู่ในผัง ล้วนสร้างโดยมีแนวคิดสอดคล้องกับคติจักรวาลทั้งสิ้น อาทิเช่น กำแพงสี่เหลี่ยมเปรียบเสมือนกำแพงจักรวาล พื้นทรายเปรียบเสมือนทะเลศรีทันดร ชุมโฆง คือทางเข้าของป่าหิมพานต์ ปราสาทเพ็ญบนสันหลังคาของพระวิหาร เปรียบเสมือนเขาสุตตบริภณต์เจ็ดชั้น เป็นต้น ซึ่งการอุปมาอุปมัยดังกล่าวล้วนเป็นเรื่องราวที่จำลองแผนผังของจักรวาลตาม ความเชื่อทางพุทธศาสนาลงไว้ในโลกมนุษย์เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง และแผนผังของวัดตามคติจักรวาลดังกล่าวนี้ ถือเป็นส่วนสำคัญที่สุด ที่ได้กลายมาเป็นเหมือนสิ่งที่กำหนดบทบาทความเชื่อและวิถีชีวิตของชาวล้านนา ไปด้วยในขณะเดียวกัน เนื่องจากเมื่อเขตพุทธาวาสหมายถึง พุทธภูมิ หรือที่อยู่พระพุทธเจ้าผู้ที่บริสุทธิ์ หรือผู้ที่รู้แจ้งแล้ว ดังนั้น ภายในเขตพุทธาวาสจึงเป็นเสมือนหนึ่งเป็นพื้นที่ที่บริสุทธิ์หรืออันหนึ่ง หมายถึง สวรรค์ตามความเชื่อของโลกทัศน์ชาวล้านนา ดังนั้นชาวล้านนาจึงให้ความเคารพต่อ ศาสนสถานและเชื่อว่าการเข้าสู่เขตพุทธาวาส เป็นการเข้าสู่พื้นที่บริสุทธิ์ เข้าใกล้สภาวะของการนิพาน

เขตสังฆาวาส มาจากคำว่า สงฆ์ + อาวาส หมายถึงพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของอาคารอันเกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมและ วัตรปฏิบัติของสงฆ์ ได้แก่ กุฏิ หอฉันเวจกุฏิ(สุขา) ที่สงฆ์น้ำโรงครัว ศาลา เป็นต้น ส่วนใหญ่มักแยกกันจากเขตพุทธาวาสอย่างเด็ดขาด แต่มักมีทางเชื่อมถึงกันได้โดยง่าย ในอดีตเขตสังฆาวาสอาจใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัยของภิกษุสงฆ์ สามเณร และเป็นที่เรียนของเด็กวัดไปด้วยในขณะเดียวกัน

เขตธรณีสงฆ์ ได้แก่ ช่วงวัด ที่เฝ้าศพ ป่าช้า สวนป่า และที่ว่างอื่นๆ หมายถึงพื้นที่สาธารณะ ที่สามารถใช้ได้ร่วมกันทั้งสงฆ์ และฆราวาส ช่วงวัดหรือที่ว่างด้านหน้าวัดมีความสำคัญเป็นอย่างมาก วัดสำคัญๆ ในอดีต มักมีช่วงขนาดใหญ่ไว้ทางด้านทิศตะวันออก ใช้เป็นที่รวมพลและสร้างขวัญกำลังใจของทหารก่อนทำศึกสงคราม นอกจากนั้นยังเป็นจุดแวะพักของนักเดินทางหรือขบวนคาราวานสินค้าต่างๆ บริเวณนี้จึงมักมีบ่อน้ำใช้ รวมถึงมีต้นไม้ใหญ่เพื่อให้ร่มเงา ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่สิ่งสถิตย์ของสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นอารักษ์ของศาสนสถาน นอกจากนั้นในช่วงที่มีเทศกาล ช่วงหน้าวัดมักจะถูกใช้เป็นที่ทำกิจกรรมรื่นเริงประจำปีต่างๆ^{๒๐}

กล่าวโดยสรุปแล้วรูปแบบของการจัดวางผังวัดซึ่งแบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ วัดหลวง และวัดราษฎร์ โดยวัดหลวงมีศักดิ์และความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์หรือชนชั้นปกครอง มีการวางผังโดยแบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสออกจากกันอย่างชัดเจน เพื่อกำหนดเขตพุทธาวาสให้เป็นไปตามคติ

^{๒๐} สัมภาษณ์พระครูบรรพตธรรมกิจ, เจ้าอาวาสวัดวัดร่องพอง จังหวัดแพร่, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๘.

จักรวาล มีวิหาร และเจดีย์เป็นแนวแกนหลักทิศตะวันออก ตะวันตกของวัด วางตำแหน่งเจดีย์เป็นศูนย์กลางของวัดโดยเปรียบดั่งเขาพระสุเมรุ โดยรอบตามทิศต่างๆ เป็นที่ตั้งของวิหาร ซึ่งประกอบด้วยด้านทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของวิหารหลวง และทิศใต้ ซึ่งเป็นตำแหน่งของชมพูทวีปในคติจักรวาลได้ตั้งวิหารที่มีความสำคัญ เช่น วิหารพระพุทธรูป ที่วัดพระธาตุหริภุญชัย และวัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นต้น ส่วนทิศเหนือ ใต้เป็นที่ตั้งของอาคารรองลงไป เปรียบเสมือนทวีปทั้งสี่ที่รายล้อมเขาพระสุเมรุอยู่ในผังวัดราชบุรณก็มีการจัดผังในแนวแกนตะวันออก ตะวันตกเท่านั้น โดยทางเข้าวัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีวิหารและเจดีย์เป็นองค์ประกอบสำคัญในแนวแกน

๔.๒.๑ อิทธิพลของพุทธจักรวาลด้านสถาปัตยกรรม

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องจักรวาลวิทยานั้น ได้ก่อให้เกิดอิทธิพลอย่างสูงต่อสถาปัตยกรรมต่างๆ ในสังคมไทย งานสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาในยุคก่อนๆ นั้นมักจะถูกสร้างขึ้นเพื่อสะท้อนความเชื่อและเรื่องราวในทางศาสนา และที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือการสะท้อนมุมมองของโลกและจักรวาลอันมีภาพจำลองทางโครงสร้างมาจากคติความเชื่อในคัมภีร์ “ไตรภูมิ” ดังที่ศาสตราจารย์โชติ กัลยาณมิตรได้กล่าวว่า “...เรื่องราว ในไตรภูมิโดยย่อดังกล่าวมานี้คือเรื่องราวที่มีผู้เชื่อว่ามีอิทธิพลต่อการก่อรูปของศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย” ฉะนั้นจะเห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับ “ไตรภูมิ” นั้นมักจะถูกสะท้อนผ่านศาสนวัตถุสำคัญๆ^{๒๑}

อิทธิพลด้านสถาปัตยกรรม เราสามารถมองเห็นถึงหลักฐานมากมายของความสัมพันธ์เกี่ยวกับการผลิตวัฒนธรรม ในความแตกต่างแต่ละสังคม และยุคตามประวัติศาสตร์ จากความรู้สั่งสมกันมาเป็นการใช้หลักฐานรูปแบบศิลปกรรม ดังเช่นมีการสำรวจหาแนวทางการวิจัยทางศิลปะ และสถาปัตยกรรม ล้วนมา ช่วงที่เปรียบเหมือนก่อแนวคิดเพิ่มมุมมองวางรากฐานทางการศึกษาสถาปัตยกรรม ความเป็นวัด กับคติจักรวาลจะเกี่ยวข้องสัญลักษณ์ของระบบจักรวาลอันประกอบด้วยเขาพระสุเมรุ ทวีป ภูเขา และมหาสมุทร ก็ถูกแปรความหมายจากโดยคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วง ที่มีภูมิทั้งสาม แต่ละภูมียังประกอบไปด้วยภูมีย่อยๆ ในที่สุดความหมายได้คลุมไปถึงสวรรค์ชั้นต่างๆ อีกมากมาย จนเกิดเป็นสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม ซึ่งคัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงเกี่ยวกับคัมภีร์ทางพุทธศาสนาต่างๆ โดยมีหลักฐานสมัยพระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัย เน้นหลักการข้อที่เกี่ยวกับบารมีสูงสุดที่กษัตริย์พึงมี ไตรภูมิภพภูมิตั้งนั้น ก็ได้แก้ไขให้พระมหาสมณุตราชเป็นพระโพธิสัตว์นั้นดำรงอยู่สืบมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คือ ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ซึ่งมีเรื่องการปกครองอันเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับในตอนต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งแตกต่างจากยุคสุโขทัย ที่เนื้อความส่วนนี้ไตรภูมิพระร่วงเอาไปไว้หลังสุดแต่ไตรภูมิโลกวินิจฉัยเอาไว้เบื้องแรกทีเดียว นอกจากนี้ยังนำไปได้อย่างมากกว่าไตรภูมิโลกวินิจฉัยอาศัยข้อความจากอัครคัมภีร์ในขณะไตรภูมิพระร่วงไม่ได้ใช้อัครคัมภีร์เลย เพราะมีถ้อยคำบางตอนที่มีอยู่แต่ในอัครคัมภีร์ และไม่ปรากฏในอรรถกถาอื่นๆ

^{๒๑} พระมหาธรรมา ธมฺมहाโส, พุทธจักรวาลวิทยา, หน้า ๗๐.

๔.๒.๒ อิทธิพลของพุทธจักรวาลด้านจิตรกรรม

ศาสนาพุทธในประเทศไทย เป็นโครงสร้างสำคัญของสังคม เพราะรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมประเพณีหลากหลาย รวมถึงงานจิตรกรรมของไทย อาศัยความรู้ความเข้าใจในปรัชญาของพุทธศาสนาเป็นหลักในการสร้างสรรค์ การสั่งสอนพุทธปรัชญาและธรรมะแก่ประชาชนอาศัยสื่อกลางในรูปแบบต่างๆ จิตรกรรมได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพุทธศาสนา ซึ่งพุทธศาสนาก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับจักรวาล

รูปแบบทางศิลปกรรมของงานจิตรกรรมล้านนาพบว่า เนื้อหาเรื่องคติจักรวาลมีทั้งที่ปรากฏอยู่ในภาพเขียนเล่าเรื่องพุทธประวัติชาดก วรรณกรรมพื้นบ้าน และสื่อความหมายด้วยรูปทรงสัญลักษณ์ รูปแบบและกรรมวิธีในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมล้านนามีลักษณะเด่นและสามารถสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์โดยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับงานศิลปกรรมแขนงอื่น ๆ ภายในพุทธสถานล้านนาแบบเป็นองค์รวม ทั้งนี้สัมฤทธิ์ผลของการสร้างสรรค์ยังทำหน้าที่เป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนความหมายอันลึกซึ้งของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ผู้วิจัยได้นำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษามาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัย รูปแบบศิลปะสื่อประสม และศิลปะแนวจัดวาง โดยการตีความหมายจากแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในงานจิตรกรรมล้านนา เพื่อการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมวิธีคิดอันเป็นผลผลิตทางพุทธิปัญญาของชาวพุทธ^{๒๒}

จิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนถึงแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพุทธศาสนา พบว่า มีทั้งที่ปรากฏอยู่ในภาพเขียนเล่าเรื่องพุทธประวัติชาดก วรรณกรรมพื้นบ้าน และสื่อความหมายด้วยรูปทรงสัญลักษณ์ ศิลปินล้านนาในอดีตได้สร้างสรรค์จิตรกรรมขึ้นด้วยพลังความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งนับเป็นวิธีการสร้างบุญกิริยาวัตถุเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา เนื้อหาของงานจิตรกรรมแสดงให้เห็นถึงจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ด้วยภาพเล่าเรื่องภพภูมิต่างๆ เช่น นรก สวรรค์และโลกมนุษย์และงานจิตรกรรมรูปทรงสัญลักษณ์ที่สามารถสื่อความหมายอันลึกซึ้งจากหลักพุทธธรรม อาทิ โลเกียะ-โลกุตตระ ไตรวิมู และปัจจุสมุปบาท เป็นต้น ด้วยการถ่ายทอดผ่านรูปแบบอันงดงามเปี่ยมไปด้วยคุณค่าทางสุนทรียภาพ ส่วนในรายละเอียดของภาพเขียนยังสามารถสะท้อนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในอดีต สภาพสังคมวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งกล่าวถึงความโดดเด่นของจิตรกรรมล้านนาในแง่ของความหลากหลาย อันเป็นลักษณะพิเศษของท้องถิ่น และเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความมีอยู่ ตลอดจนการสืบเนื่องของสังคมวัฒนธรรมล้านนาได้เป็นอย่างดีนอกจากนั้นจิตรกรรมล้านนายังทำหน้าที่เป็นสื่อศิลปะที่เข้าถึงประชาชนได้อย่างกว้างขวาง และมีประสิทธิภาพสูงในการสื่อสารกับคนทุกระดับ โดยเฉพาะการปลูกฝังความคิดความเชื่อทางศีลธรรม ชี้นำเห็นโทษของการทำชั่วและผลของการทำดีให้แก่ชาวพุทธในดินแดนล้านนาตลอดมาจากการศึกษางานจิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏอยู่ในพุทธสถานหรือวัดในล้านนา พบว่ารูปแบบและกรรมวิธีในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมล้านนามีลักษณะเด่นด้วยการสื่อความหมายจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ภายในพุทธสถานล้านนาแบบเป็นองค์รวม อาทิ สถาปัตยกรรม ประติมากรรมและงานพุทธศิลป์อื่นๆ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ รูปแบบภาพเล่าเรื่องภพภูมิต่างๆ และรูปแบบภาพ

^{๒๒} ฉลองเดช คุภานุมาน, “การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย”, *งานวิจัย* (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๕๔.

สัญลักษณ์จากคติจักรวาล อาทิจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหาร พระบฏ สมุดภาพไตรภูมิผ้ายันต์ พระสิงห์หลวง จิตรกรรมลายปิดทองล่องชาดประดับกระจกสีจิตรกรรมลายคำ จิตรกรรมลายรดน้ำคำ บนหีบธรรม และจิตรกรรมลายประดับมุกบนรอยพระพุทธรูปไม้

๔.๒.๓ อิทธิพลของพุทธจักรวาลด้านวรรณกรรม

พระพุทธศาสนาในล้านนา เป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญต่อการปกครองบ้านเมือง โดยเฉพาะในสมัยโบราณ ช่วยให้สถาบันการปกครองดำเนินไปด้วยดี เมื่อเรายังไม่ได้รับอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบตะวันตก ยังปกครองกันแบบสังคมประเพณีอยู่นั้น คำสอนในพระพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่ขัดเกลาประชาชนในชาติให้มีความเจริญทางด้าน จิตใจ จนกลายเป็นคนที่มีเอกลักษณ์เด่นเฉพาะตัว เป็นแบบชาวพุทธไทยที่แตกต่างจากชาวพุทธในประเทศอื่น ๆ

ในอาณาจักรล้านนาสมัยโบราณนั้น มีคติความเชื่ออยู่ว่าการสร้างวัดเป็นยอดมหากุศล และกลายเป็นคตินิยมสำหรับ พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายชั้นสูง ตลอดจนพ่อค้าคหบดีทั้งหลาย โดยเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์นั้น ถือเป็นประเพณีที่จะต้องสร้างวัดประจำรัชกาลหรือประจำตระกูล แล้วถวายการอุปถัมภ์แก่วัดนั้น จึงมีวัดราษฎร์และวัดหลวงเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้ภายในกำแพงเมืองเชียงใหม่ชั้นใน จึงมีวัดถึงหนึ่งร้อยวัด และภายในกำแพงชั้นนอกอีก ๕๐ วัด รวมทั้งหมด ๑๕๐ วัด

รวมความว่าการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นหน้าที่ที่สำคัญสำหรับผู้นำประเทศ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการพัฒนาประเทศ เพราะพระศาสนาเป็นกำลังสำคัญในการปกครองราชรัฐให้สามัคคีกันเป็นปึกแผ่น มีความสงบสุข ยิ่งไปกว่านั้นยังมีลัทธิความเชื่อระหว่างชาวพุทธว่า พระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ โดยได้ส่งสมบุญบาปมีมาในอดีตชาติ และด้วยอำนาจบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมานั้น จึงได้อุบัติมาเพื่อปกครองประชาชนพลเมือง ในขณะเดียวกันเมื่ออุบัติขึ้นในโลกมนุษย์แล้ว ก็ต้องบำเพ็ญบาปมีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อถือตามคติที่ว่านี้พระมหากษัตริย์จึงทรงมีพระราชกรณียกิจหลัก ๒ ประการ คือ

๑) ปกครองไพร่ฟ้าประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุข

๒) ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา บุรพกษัตริย์ล้านนาเกือบทุกพระองค์ จึงทรงชวนขวายหาพระสงฆ์ที่ทรงพระไตรปิฎกมาประดิษฐานพระพุทธศาสนา และปฏิรูปการพระศาสนาให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นสถาบันเดียวที่ให้ความรู้แก่พลเมืองในยุคนั้น วัดและพระสงฆ์เป็นแหล่งความรู้เกือบทุกแขนง และในยุคทองของพระพุทธศาสนา คือตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๘๙๘) ถึงสิ้นรัชกาลพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๖๘) พระนักปราชญ์ชาวล้านนาได้แสดงความเชี่ยวชาญในภาษาบาลี โดยนิพนธ์วรรณกรรมภาษาบาลีไว้มากมาย มากกว่าประเทศใดในโลกพุทธศาสนาในยุคเดียวกัน ผลงานของท่านเหล่านั้นได้แพร่หลายไปยังอาณาจักรต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดจนประเทศทางตะวันตกด้วย และบางเรื่องทางคณะสงฆ์ไทยได้ใช้เป็นตำราเรียนภาษาบาลีด้วย ดังจะขอนำมาเสนอต่อไปนี้

รวมระยะเวลา ๓ รัชกาล คือ พระเจ้าติโลกราช พระยอดเชียงราย และพระเมืองแก้ว รวมเป็นเวลา ๘๔ ปี จัดเป็นยุคทองแห่งพระพุทธศาสนาในล้านนา เพราะเป็นยุคที่มีการศึกษาพระ

ธรรมวินัยอย่างจริงจัง และก่อนจะมาถึงยุคทองนี้ พระชาวล้านนาหลายสิบรูปได้เดินทางไปศึกษา พระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา โดยใช้ภาษาบาลีเป็นสื่อการสอนซึ่งเป็นผลให้พระชาวล้านนามีความรู้แตกฉานใน ภาษาบาลีเป็นเยี่ยม จนสามารถรจนาคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้หลายเรื่อง เมื่อพ้นจาก ๓ รัชกาลนี้ไปแล้ว ก็ไม่มีผลงานภาษาบาลีปรากฏอีกเลย

อนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๐๖๖ อันเป็นรัชสมัยของพระเมืองแก้ว พระโพนิศาราชเจ้า กษัตริย์ แห่งกรุงศรีศตนาคนहुต ทรงส่งราชทูตมายังราชสำนักเชียงใหม่ เพื่อขอคณะสงฆ์และพระไตรปิฎกไป สืบพระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านช้าง พระเมืองแก้วได้อาราธนาให้พระเทพมงคลกับคณะสงฆ์นำ พระไตรปิฎกบาลี ๖๐ คัมภีร์ไปยังกรุงศรีศตนาคนहुต

ในรัชกาลพระเมืองแก้วนี้ มีพระเถระชาวล้านนาหลายรูปที่มีความรู้แตกฉานใน พระไตรปิฎกและภาษาบาลี โดยเฉพาะพระสิริมังคลาจารย์ ท่านได้แต่งคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้หลาย เรื่อง ผลงานสำคัญคือ มังคลัตถทีปนี ท่านนิพนธ์คัมภีร์ไว้ ๔ เรื่อง ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องยาวทั้งสิ้น ดังนี้

๑) เวสสันดรทีปนี คัมภีร์อธิบายความหมายของศัพท์ คำ ประโยคในเวสสันดร ชาดกภาษาบาลี แต่ง พ.ศ. ๒๐๖๐

๒) จักกวาฬทีปนี คัมภีร์อธิบายเกี่ยวกับภูมิวิทยา มีภูเขา แม่น้ำ สระ บ่อน้ำ ทวีป ป่า มนุษย์ เทวดา และอมนุษย์ ที่อาศัยอยู่ในจักรวาล แต่ง พ.ศ. ๒๐๖๓

๓) สังขยาปกาสะกฏิกา คู่มืออธิบายคัมภีร์สังขยาปกาสะก แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓

๔) มังคลัตถทีปนี คัมภีร์อธิบายเรื่องมงคล ๓๘ ประการ โดยเริ่มตั้งแต่ อเสวนา จ พาลานัน เป็นต้นไป มีความหนาถึง ๘๐๐ หน้า (หนังสือ ๘ หน้ายก) ท่านยกข้อความในคัมภีร์ต่าง ๆ มาอ้างอิงถึง ๙๖ คัมภีร์ แต่ง พ.ศ. ๒๐๖๗

วรรณกรรมของล้านนาได้รับอิทธิพลโดยตรงจากอาณาจักรสุโขทัย โดยเฉพาะวรรณกรรม ขึ้นเอกเรื่องไตรภูมิพระร่วง อาจจะมีหลายชื่อเรียกได้แก่ "ไตรภูมิพระร่วง" "ไตรภูมิโลกา" "ไตรภูมิโลกา" "ไตรภูมิโลกวินิจฉัย" และ "ไตรภูมิโลกวินิจฉัย" เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่แต่งในสมัยสุโขทัยประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๘ โดยพระราชดำริในพระยาสิทธิเท รวบรวมจากคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาเกี่ยวกับ โลกสันฐาน ที่แบ่งเป็น ๓ ส่วน หรือ ไตรภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ

ไตรภูมิพระร่วง เป็นพระราชนิพนธ์ของพระมหาธรรมราชาลิไทซึ่งแต่งขึ้นเมื่อ วัน พุทธศักราชขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปีระกา ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๑๘๖๔ (ปีเก่า) จ.ศ. ๖๘๓ ม.ศ. ๑๒๔๓ เป็นปีครองราชย์ที่ ๖ โดยมีพระประสงค์ที่จะเทศนาโปรดพระมารดา และเพื่อ จำเริญพระอิทธิธรรม ไตรภูมิพระร่วงเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถอย่าง ลึกซึ้ง ในด้านพุทธศาสนาของพระมหาธรรมราชาลิไทที่ทรงรวบรวมข้อความต่างๆ ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา นับแต่พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์พิเศษต่างๆ มาเรียบเรียงขึ้นเป็น วรรณคดีโลกศาสตร์เล่มแรกที่แต่งเป็นภาษาไทยเท่าที่มีหลักฐานอยู่ในปัจจุบันนี้ ทั้งนี้ อ.สินชัย กระบวนแสง ได้วิเคราะห์เหตุผลการแต่งไตรภูมิพระร่วงของพระมหาธรรมราชาลิไท ว่าจะเกี่ยวข้อง กับเรื่องการเมืองด้วย[ต้องการอ้างอิง] เนื่องจากไตรภูมิเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับนรก-สวรรค์ สอนให้คน รู้จักการทำความดีเพื่อจะได้ขึ้นสวรรค์ หากแต่ใครทำชั่วประพฤติตนผิดศีลก็ต้องตกนรก กล่าวคือ ประชากรในสมัยที่พระมหาธรรมราชาลิไทปกครองนั้นเริ่มมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทำให้การปกครอง

บ้านเมืองให้สงบสุขปราศจากโจรผู้ร้ายเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น การดูแลของรัฐก็ไม่อาจดูแลได้ทั่วถึง พระมหาธรรมราชาลิไทจึงได้คิดนิพนธ์วรรณกรรมทางศาสนาเรื่องไตรภูมิพระร่วงขึ้นมาเพื่อที่ต่อการสอนให้ประชาชนของพระองค์ทำความดี เพื่อจะได้ขึ้นสวรรค์มีชีวิตที่สุขสบาย และหากทำความชั่วก็จะต้องตกนรก ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิจึงเป็นสิ่งที่ใช้ควบคุมทางสังคมได้เป็นอย่างดี เพราะสามารถเข้าถึงจิตใจทุกคนได้โดยมิต้องมีออกกฎบังคับกันแต่อย่างไร^{๒๓}

ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่กล่าวถึงภูมิ (แดน) ทั้ง ๓๑ คือ กามภูมิ ๑๑, รูปภูมิ ๑๖ และอรุณภูมิ ๔ ซึ่งมีเนื้อหาพรรณนาถึงที่อยู่ ที่ตั้ง และการเกิดของมนุษย์ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และเทวดา ที่ตั้งเหล่านี้มีเขาพระสุเมรุเป็นหลัก เขาพระสุเมรุตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อม ทิวเขามีชื่อต่างๆดังนี้ ๑. ยุคนธร ๒. อสิณธร ๓. กรวิก ๔. สุทัศน์ ๕. เนมินธร ๖. วินันตก และ ๗. อัศรธร ซึ่งเป็นเขารอบนอกสุด ทิวเขาเหล่านี้รวมเรียกว่าเขาสัตตบริภันท์ ส่วนทะเลที่รายล้อมอยู่ ๗ ชั้น เรียกว่า มหานทีสีทันดร ถัดจากทิวเขาอัศรธรออกมาเป็นมหาสมุทรอยู่ทั่วทุกด้าน แล้วจะมีภูเขาหลักกั้นทะเลนี้ไว้รอบเรียกว่า ขอบจักรวาล พ้นไปนอกนั้นเป็นนอกขอบจักรวาล

ดังนั้น แนวคิดจักรวาลวิทยาที่มีอิทธิพลต่อการวางผังสร้างวัดในล้านนา ผู้วิจัยเห็นว่า การสร้างวัดของชาวล้านนาหลักใหญ่ใจความมีการสร้างวัดตามคติจักรวาล ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่มีการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แนวคิดจักรวาลวิทยาได้รับการถ่ายทอดมาจากพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะชาวล้านนาได้นำแนวคิดจักรวาลมาในการวางผังสร้างวัดของชาวล้านนา ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า จากการที่มีการวางผังสร้างวัดของชาวล้านนาตามคติจักรวาลนั้นถือได้ว่าเป็นการวางผัง จัดรูปแบบอาคารสถานที่ได้อย่างลงตัวเป็นสัดส่วน ทำให้ผู้ที่ได้เข้าไปสัมผัส สถาปัตยกรรมต่าง ๆ นั้นเกิดความซาบซึ้ง และจะส่งผลให้ผู้ที่ได้เข้าไปสัมผัสสถาปัตยกรรมนั้น เกิดการสำรวมกาย วาจา และจิตใจของผู้ที่ได้สัมผัส อันจะทำให้ง่ายต่อการนำหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประพฤตินำใช้ในการดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข อีกประการหนึ่งจากการที่มีการนำคติจักรวาลมาในการวางผังสร้างวัดโดยผ่านเจดีย์สำคัญ ๆ ซึ่งเจดีย์นั้น ได้มีการนำพระบรมธาตุขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุไว้ในพระเจดีย์ การได้กราบไหว้บูชาสักการะพระบรมสารีริกธาตุนี้ มีอานิสงส์มากเหมือนการได้บูชาสักการะพระพุทธเจ้ามีพระชนมอยู่ นับว่าเป็นมหามงคล และให้อานิสงส์แก่ผู้สักการะอย่างหาที่เปรียบมิได้ ทำให้ประสบความสำเร็จ และความสุขสมปรารถนาทั้งในชาตินี้และชาติหน้าตราบเข้าสู่นิพพาน การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ควรบูชาและเคารพยิ่ง อันจะทำให้บุคคลได้สักการะกราบไหว้ เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน เปรียบเสมือนได้เข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นที่มาของการเปลี่ยนความคิดสิ่งของตนเองได้ไปสัมผัสไปสู่แง่มุมที่เรียกว่าได้บุญในทางพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของการทำบุญในลักษณะนี้ว่า “ชนเหล่าใด ย่อมยังจิตให้เลื่อมใสว่า นี่เป็นสอุปเจดีย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชนเหล่านั้น ย่อมยังจิตให้เลื่อมใสในพระสอุปเจดีย์นั้นแล้ว หลีกจากตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติและโลกสวรรค์” นอกจากนี้แล้ว การสร้างวัดของชาวล้านนาหรือพุทธศาสนิกชนที่สร้างวัด ถือได้

^{๒๓} เสถียร โกเศศ, เล่าเรื่องไตรภูมิ. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๕๖.

ว่าเป็นการสร้างศาสนสถานไว้ในพระพุทธศาสนา อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน

ผู้วิจัยเห็นว่า การที่บุคคลใด ได้สร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ไว้ในพระพุทธศาสนาแล้ว ถือได้ว่าเป็นการสร้างศาสนบุคคล นั่นคือ เมื่อมีศาสนสถาน ย่อมมีศาสนบุคคล และเมื่อมีศาสนบุคคล ย่อมมีศาสนพิธี เมื่อมีศาสนพิธี ย่อมมีศาสนธรรม และทั้งหมดทั้งมวลจะเป็นศาสนสมบัติของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า การที่มีศาสนสถาน ศาสนวัตถุไว้ในพระพุทธศาสนา ย่อมมีศาสนบุคคล ศาสนพิธี ศาสนธรรม และศาสนสมบัติ ทั้งหมดทั้งมวลจะก่อประโยชน์ให้กับพระพุทธศาสนา และจะทำให้พระพุทธศาสนาอยู่คู่สังคมไทย และสังคมโลกไปตลอดกาล